

K POJMU VZDELANCA VO FILOZOFII JOHANNA GOTTLIEBA FICHTEHO

EVA DVORANOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

DVORANOVÁ, E.: The Concept of a Scholar in the Philosophy of Johann Gottlieb Fichte
FILOZOFIA 64, 2009, No 4, p. 369

The paper deals with the position of a scholar in the society, as articulated in the philosophy of J. G. Fichte. It also offers a brief outline of the philosophies of education of the 18th and 19th centuries and their differences. It shows different interpretations of the concept of *Bildung* in German philosophy, which in that time became almost a "fashion". The spirit of that time is reflected also in the idealist views of J. G. Fichte, especially those concerning education, upbringing and personality development.

Keywords: Education – Upbringing – Bildung – Paideia – Scholar – Divine idea – Culture – Society

K pôvodu a významu pojmu *Bildung*. *Bildung* za niektorých Fichteho predchodcov a súčasníkov. V minulosti výchovou a potrebou inštitucionálneho vzdelávania intenzívne zaoberali aj osvietení filozofi, klasickí filozofi, neskôr romantickí filozofi, následkom čoho sa zmenil, sekularizoval teologický, mystický zmysel pojmu *Bildung*. Nemecký výraz *Bildung*, ktorého sémantické pole je širšie než pole jeho slovenského ekvivalentu pojmu *vzdelávanie*, sa dá preložiť okrem iného aj ako vzdelanie, výchova, formovanie, zdokonaľovanie, tvorba, tvarovanie, ale aj ako suma nadobudnutých vedomostí a určitý dosiahnutý stupeň vzdelania. V období osvietenstva sa stal pojem *Bildung* dokonca módnym výrazom.

Pojem *Bildung* v nemeckej jazykovej tradícii spočíva v mysticko-teologickej a naturfilozoficko-špekulatívnej filozofii (filozofii života a prírodnej mystike). Počiatky jeho významu sa však spájajú s antickým slovom *paideia*.¹ Pojem *Bildung* je odvodený od slovesa *bilden*, staronemecky *bilidon* (z obdobia vývinu jazyka tzv. *Althochdeutsch*)² a znamenal „tvarovať“, „dávať formu“, „napodobňovať“ (*forma, imago, imitatio, formatio*). Vplyvom mysticko-teologickej filozofie Majstra Eckharta a jeho imago-deistickej a novoplatónskej emanačnej a reintegračnej náuky sa pojem *Bildung* aktualizoval. Nadobudol význam duchovného procesu vytvárania božieho obrazu v človeku alebo formovania duše človeka na obraz boží. Kultiváciou a vzdelávaním sa v náboženskej problematike

¹ *Paideia* je proces precitnutia duše, pri ktorom sa formuje v človeku idea ľudstva, pričom má človek vplyvom výchovy spoznať sám seba, rozvíjať svoje možnosti a ďalej ich zmysluplne využívať. Východiskovým bodom nie je jednotlivec, ale idea človeka. Dôraz sa kladie na mravnosť, ktorá prebúda intelekt, predstavivosť, vytvára mravné hodnoty a zabezpečuje morálny život človeku. Výchovou sa človek včleňuje do spoločnosti ([1], 60).

² Presnejšie, z najstaršieho obdobia vývinu nemeckého jazyka, tzv. „Althochdeutsch“; touto formou jazyka sa písalo približne v období 500 – 1050 n. l.

sa teda človek mal postupne zjednocovať s Bohom pomocou systematického odkrývania, odhaľovania, nachádzania vnútornej inštancie v človeku.

V 18. storočí však filozofia J. G. Herdera prehodnocuje dovtedajšie názory na vzdelávanie a výchovu. Pojem *Bildung* dáva do súvislosti so všeobecne platným *Bildung der Menschheit* (t. j. tvorbou, formovaním ľudstva) a hlavne s jeho požiadavkou uskutočňovania humanizmu. Herder tvrdil, že každý človek je schopný pracovať sám na sebe a vzdelávať sa. *Bildung* sa tým ale nevzťahovalo len na subjekt, ale aj na národy a celé ľudstvo – v tomto kontexte skôr naberá význam tvorby, čo znamená, že kultiváciou a humanizáciou jednotlivcov sa vytvorí akási aliancia vzdelaných národov. Herder na rozdiel od Fichteho nezastáva osvieteniskú vieru v pokrok, nezastáva ani myšlienky demokracie, meštianstva, ale predpokladá harmonický vývoj, utváranie ľudstva prostredníctvom prirodzených, genuínnych predpokladov človeka, ktoré sú charakteristické pre každú epochu a týkajú sa každého národa. Na realizáciu myšlienky humanizmu má slúžiť veda, filozofia a umenie.

J. W. von Goethe tvrdil, že *Bildung* – tvorba a vývin podľa určitých zákonitostí, pravidiel, podľa vzoru či prototypu tzv. *Prarastliny (Urpflanze)* a *Prazvieratá (Urtier)* – sú osobitosťami, zvláštnosťami organických foriem života, ktoré žijú v určitom harmonickom celku, teda v jednote a slobode. Ďalej považuje *Bildung* ako kultiváciu, intelektuálny rozvoj človeka vzdelávaním sa za jeden z najrozhodujúcejších predpokladov, pudov, inštinktov človeka, čím sa veľmi nelíši od Fichteho. Goethe sa vo svojich spisoch venuje predovšetkým vzdelávaniu umelcov, básnikov, hercov (tzv. géniov – *das Genie*).³ V jeho názoroch sa teda prelínajú a spájajú dva odlišné významy pojmu *Bildung*: *Bildung* ako vývoj, tvorba celku a živých organizmov (naturfilozoficko-organologický význam) a *Bildung* ako vývin, výchova, vzdelávanie, kultivácia subjektu (hermeneuticko-antropologický význam), ktoré prepája vo svojom *Bildungsrománe*. Vzdelávanie človeka v Goetheho ponímaní by sa dalo porovnať k procesu vytvárania sochy. Tak, ako sa musí formovať kameň, aby sa pretvoril na sochu, mal by sa postupným (seba)zdokonaľovaním formovať človek. Budúci umelec má na svoju tvorbu dve základné podmienky, či skôr predpoklady na sebazdokonalenie, a až pomocou nich sa stane ozajstným umelcom. Týmito predpokladmi sú: 1. jazyk a 2. vzdelávanie, učenie sa, precvičovanie, kultivácia, pretože génius v umelcovej praxi nestačí. Goetheho pojem alebo ponímanie vzdelávania koreluje s klasickým *paideia*. Goethe nezastáva osvieteniské ponímanie vzdelávania, ale ani sa od neho nedíštančuje. Zavrhuje osvieteniskú myšlienku výlučne vzdelávacej funkcie umenia, hoci priznáva, že umenie by malo mať aj túto funkciu ako jednu z mnohých (patrí k nim napríklad estetická funkcia a pod.). Goethe vzdelávanie nepovažuje za participáciu na vyššom princípe, transcendentne či idej, ako je to v idealizme a mystike alebo ako píše Fichte, že človek sa vzdelávaním môže, ale aj nemusí stať participantom na božskej idej a večnosti. Jeho chápanie vzdelávania sa nezhoduje ani s Humboldtovým, pretože Humboldt si predstavoval pod týmto pojmom spájanie vedeckovýskumných záverov, teórií (pokiaľ možno čo najobjektívnejších) s rozvojom intelektu človeka, realizovanom na univerzitnej pôde.

V Hegelovom chápaní je pojem *Bildung* znakom rozdvojenia, odcudzenia sa od prírody a nadobudnutia vlastnej ľudskej podstaty, skutočnosti, preto sú *Bildung* (vzdelávanie

---

³ Goetheho chápanie génia sa neodlišuje od romantického označenia schopnosti umelecky tvoriť, ktorá je jednotlivcovi daná od prírody.

a výchova) a harmónia prírodného života v opozičnom vzťahu.⁴ Individuum sa stáva skutočným človekom a nadobúda svoje určenie vo svete pomocou odcudzenia sa prirodzenému (alebo skôr prírodnému) ja. Pohyb formujúcej sa individuality je bezprostredne jej vznikáním, a teda vznikáním jej pravého, skutočného sveta.

Bildung ako pedagogický pojem, respektíve ako filozofická kategória v pedagogike, sa formuje vo filozofii a vzdelávacej politike W. v. Humboldta v 18. storočí. Dovtedy, ale ešte aj krátko po Humboldtovi pojem *Bildung* vo filozofických systémoch zahŕňal nielen rozvoj intelektu človeka, morálny, duševný a duchovný vývin človeka, ale aj jeho transcendentiu. Od 19. storočia sa ďalej problematike výchovy a vzdelávania už skôr v sekularizovanej podobe venuje prevažne pedagogika, ďalej antropológia, filozofia výchovy, sociológia a ďalšie vedné odbory. Postupne sa ideály vzdelávania diferencovali a dodnes sa pluralizujú podľa kultúrnych podmienok a potrieb danej spoločnosti.

Johann Gottlieb Fichte

triedkom a predmetom pretvárania, užívania. „Fichte trvá na tom, že sloboda je základným predpokladom všetkej skúsenosti... považuje predstavu organického vývoja (*Bildung*)

Fichteho chápanie vzdelávania sa ponáša na klasický idealistický model (platónsky), podľa ktorého sa vzdelaný človek podieľa na určitom vyššom princípe. Fichte ním myslí skôr vedu (alebo filozofiu) a spoločnosť, hoci sám často nazýva túto entitu Bohom, no bližšie ju neurčuje. S osvietenským názorom sa Fichteho názor zhoduje do tej miery, že vzdelanie zaručuje slobodu človeku a pokrok celého ľudstva. Zásadný rozdiel však spočíva v tom, že vzdelaný človek podľa Fichteho zo slobody vychádza a slobodu vo svete naďalej získava (s)poznávaním tejto božskej idey, pričom príroda je podľa neho len prost-

⁴ „Wodurch also das Individuum hier Gelten und Wirklichkeit hat, ist die Bildung. Seine wahre, ursprüngliche Natur und Substanz ist der Geist der Entfremdung.“ ([3], 267).

a pojem teleológie za centrálne pre svoj kľúčový pojem slobody“ ([4], 59).

Fichte verí na jednej strane osvietenskému ideálu vzdelávania v tom zmysle, že verí v kontinuálny pokrok ľudstva, v ľudský rozum (osvietenský kult rozumu), avšak vedecké poznanie chápe idealisticky a považuje ho za určitú poznateľnú časť idey, večnosti, absolútna. *Bildung* je podľa neho „*die wahre Religion*“, pravé, skutočné náboženstvo ([5], 122), proces poznávania časti božskej idey a zžívania sa s ňou.

Aké je určenie, poslanie vzdelanca podľa Fichteho? Určenie človeka je také, aké si zvolí sám na základe slobody a na základe svojich individuálnych daností a preferencií. Vzdelanec vidí, pozná absolútno, participuje na ňom, a tým sa podieľa na nekonečnosti. Určenie vzdelanca je teda odlišné od určenia iných ľudí. Fichte považuje rozdelenie a hierarchiu v spoločnosti za prirodzené a nutné, požaduje však rovnakú úctu pre každého človeka bez ohľadu na jeho spoločenský status. Vzdelanec je podľa neho najcnostnejším a najpravdivejším človekom,⁵ ktorý je poslednou a zároveň aj prvou úlohou celého filozofického skúmania, rovnako dôležitou ako skúmanie človeka ako takého [6]. Konečným a zároveň prvým účelom človeka je to, že je vo svojej podstate rozumovou (je nositeľom rozumu) a rozumnou bytosťou. Cieľom každého človeka je preto jeho vlastná existencia. Človek si nemôže svoje čisté *Ja*, zbavené od všetkých vzťahov, nikdy uvedomovať, pretože takéto *Ja* nie je produktom, ale je protikladom *Ne-ja* (*Nicht-Ich*) a zároveň tým posledným účelom jeho bytia. Bytie človeka je teda zdôvodnené sebou samým. Absolútne bytie človeka je tým najvyšším bytím. Všetko, čím človek je, by sa malo vzťahovať na jeho čisté *Ja*.

Okrem toho však existuje ďalšie, akoby špeciálne určenie bytia človeka: jeho určenie v spoločnosti, čiže určenie toho, kým je na základe svojho empirického (seba)uvedomenia (sebauvedomia). Toto empirické sebauvedomenie je schopné byť tým, čím chce byť na základe toho, čo je jeho vlastným cieľom v spoločnosti, avšak nikdy by toto *empirické sebauvedomenie* (empirické *Ja*) nemalo odporovať *čistému absolútnemu Ja*. *Empirické sebauvedomenie* je mimo *čistého Ja*, je to vedomie istého (spoločenského) určenia v nás samých. Fichteho kategorický imperatív, ktorý neustále zdôrazňuje, znie: *Človek nesmie nikdy v zmysle určenia vôle odporovať samému sebe, musí byť vždy v súlade sám so sebou – absolútne čisté Ja a empirické Ja majú tvoriť jednotu* ([6], 320). Človek by sa mal dokonale identifikovať sám so sebou, poznať svoje danosti a podľa toho slobodne, rozumne a cnostne konať. Suma jeho osobných vlastností je vlastne jeho jedinou silou a jeho identita je v skutočnosti len rôznorodosť, ktorá je produktom *Ne-ja*. Pokým človek je *niečím*, je vlastne zmyslovou bytosťou a dovtedy jeho *Ne-ja* (*Nicht-Ich*) musí ovládať svoju schopnosť trpieť (*seine leidende Fähigkeit*).

Na to, aby sa človek stal tým, kým má byť, nestačí len rozumová vôľa (*der vernünftige Wille*) ([6], 299), ale svoju zručnosť a šikovnosť musí nadobudnúť cvičením, kultiváciou, a teda vzdelávaním. Nadobudnutie zručnosti Fichte nazýva *kultúrou*. Človeka a jeho určenie nikdy nechápe izolovane. Určenie človeka spočíva vždy len v jeho spoločenskom kontexte, v spoločnosti iných rozumných bytostí, s ktorými je v určitom vzťahu. Kultúra

---

⁵ Vzdelanca označuje za „učiteľa vedy“ ([7], 421), za kňaza pravdy (*Priester der Wahrheit*), za učiteľa ľudstva (*Lehrer der Menschheit*) ([5], 121), ktorý by mal byť tým najcnostnejším človekom danej doby ([6], 333).

umožňuje jednotlivcovi (mužovi) rozvíjať sa, vzdelávať sa a konať. Takéto určenie je získaným určením: kultúra (a okolie) človeka ovplyvňuje a formuje ho. Povinnosťou vzdelaného človeka je šíriť ďalej vzdelanosť, aby sa neprestajne rozvíjala ľudská kultúra a humanita.

Aké je postavenie vzdelanca v spoločnosti? Podľa Fichteho je rozum jedného človeka spojený a zajedno s rozumom iných ľudí, hoci uznáva rozdielnosť individuí. Ich *čisté Ja* sú prepojené a majú spoločnú účasť na absolútne. Ľudskú spoločnosť Fichte definuje ako vzájomný vzťah rozumných bytostí ([6], 302). Cit pre tento vzťah je *spoločenským pudom*, pretože človek je ozajstným, úplným človekom len v spoločnosti. Preto by mal žiť v spoločnosti, lebo izolovaný a samotársky život odporuje jeho prirodzenosti. Vzájomný vplyv ľudí v spoločnosti má pozitívny charakter, ich vzájomná previazanosť by mala byť aj cieľom spoločnosti. Vzdelanec má pomocou vzájomnej previazanosti jednotlivcov priamy vplyv na nevzdelaných ľudí, a tým zabezpečuje zdokonaľovanie ľudského druhu/rodu. Spoločnosť teda nie je len pudom človeka, ktorý vychádza zo samého vnútra človeka, ale aj jednou z jeho zručností. Spoločenský pud vychádza z vnútra, je teda podriadený vnútornej jednote človeka so sebou samým. Spoločenský pud vyjadruje určitú kauzalitu – vzájomný vplyv, dávanie a branie, vzájomnú empatiu. Táto kauzalita (či skôr teleológia) je zároveň koordináciou členov spoločnosti. Ak spoločnosť a jej členovia nežijú v harmónii a jednote, znamená to, že spoločnosť sa ešte nevyformovala do potrebnej miery, a preto je zatiaľ len polovičnou spoločnosťou, či dokonca otroctvom.

Idea vzájomného ovplyvňovania sa ľudských bytostí je pohnútkou slobody a harmónie, ktoré z nej vyvstávajú. Vzdelávanie má v spoločnosti nesmierny význam. Vzdelaný človek je v prvom rade členom spoločnosti, avšak jeho úloha sa odvíja od určenia jeho empirického *Ja*. Okrem základného spoločenského pudu je pre človeka prirodzený *pud odovzdávať vedomosti a pud prijímať informácie*. Tieto ľudské pudy sú podľa Fichteho prostriedkom vylepšenia chyby, ktorú spravila príroda, a spôsobom, ako sa priblížiť k nekonečnu. Chybou človeka, spôsobenou prírodou, nie je ani jeho nedokonalosť, ani jeho nedostatkovosť, ale jednostrannosť nadania. Príroda podľa Fichteho vytvorila každého človeka ako jednostranne talentovaného, nadaného a pomocou vzdelávania sa poznanie, ku ktorému daný človek dospel, distribuuje do celej spoločnosti a naopak, spoločnosť mu odovzdáva poznanie, ku ktorému dospeli iní. Pomocou spomínaných pudov je zabezpečená ľudská rozumnosť, ľudský rozum (*Vernunft*), ktorý je umocnený prírodou takým spôsobom, že s ňou vedie neustály boj.

Kto je vzdelanec, učenec podľa Fichteho? Je to človek, ktorému je prístupná a pochopiteľná určitá časť božskej idey. Je schopný bezprostredným konaním vyjavovať, vysvetľovať túto božskú ideu a ďalej ju šíriť medzi menej vzdelanými ľuďmi, resp. medzi ľuďmi nevzdelanými. Títo jednotlivci (vzdelanci) vedú vyšší a duchovnejší život, formujú spoločnosť a dokážu lepšie vidieť, chápať božskú ideu a pravdu než nevzdelaní ľudia. Za učenca považuje Fichte výlučne muža, ktorý vzdelávaním (univerzitným) dospel k poznaniu idey. Nie každý absolvent univerzity sa však musel zákonite stať týmto akoby „znalcom“ idey. Ten, kto sa nestal jej súčasťou, je akýmsi obojživelníkom, ktorý nepatrí ani do bežnej reality, ani do sveta idey [7]. Učenec, teda ten, kto dospel k ideji, sa stáva

učiteľom vedy a má za úlohu vytvoriť ďalšie teórie a tým posunúť poznanie ľudstva. Vzdelanec, ktorému sa božská idea nevyjavila, by mal byť prospešný pre spoločnosť nejakým iným spôsobom.

LITERATÚRA

- [1] KUDLÁČOVÁ, B.: *Fenomén výchovy. Historicko-filozoficko-antropologický aspekt*. Bratislava: VEDA 2006.
- [2] PELCOVÁ, N.: *Filozofická a pedagogická antropologie*. Praha: Karolinum 2004.
- [3] HEGEL, G. W. F.: *Phänomenologie des Geistes*. Ed. W. Bonsiepen – R. Heede. Hamburg: Felix Meiner Verlag 1980.
- [4] SOLOMON, R. C.: *Vzostup a pád subjektu alebo od Rousseaua po Derridu. Európska filozofia od r. 1750*. Prel. E. Višňovský. Nitra: Enigma 1966.
- [5] PAPROTHNY, T.: *Kurze Geschichte der Philosophie der Aufklärung*. Freiburg-Basel-Wien: Herder 2005.
- [6] FICHTE, J. G.: *Einige Vorlesungen über die Bestimmung des Gelehrten*. [online] Dostupné na adrese: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Fichte,+Johann+Gottlieb/Einige+Vorlesungen+%C3%BCber+die+Bestimmung+des+Gelehrten> (1. 12. 2008).
- [7] FICHTE, J. G.: O podstate učenca a jeho prejavoch v oblasti slobody. In: Fichte, J. G.: *Výber z diela*. Prel. T. Münz. Bratislava: Pravda 1981.
- [8] GOETHE, J. W. von: *O prírode a umení*. Prel. M. Žitný. Bratislava: Pravda 1981.
- [9] HERDER, J. G.: Ideen zur Geschichte der Menschheit. Achtes Buch. In: *Herders Werke in fünf Bänden*. Vierter Band. Berlin – Weimar: Aufbau Verlag 1978.
- [10] SEEBOLD, E. (Hg.): *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin – New York: Walter de Gruyter 1999.

Mgr. Eva Dvoranová
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR